

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Հ Ա Յ Ե Ր Է Ն Ա Գ Է Տ Ն Շ Մ Ի Պ Դ

Ներկայ տարւոյս Ամանորայ առթիւ Մեծարգոյ Գալէմբեաբեան Հ. Գրեգորիս Վարդապետը կ'առաքէ առ Հայերէնագէտն Յովհ. Միք. Շմիդ թուղթ մը, որ կնիքը չընկած՝ յետոս կը դարձուի, վրան պարզ ծանօթութիւնս ունենալով — վախճանեալ . . . :

Հայրենիքի Միջոցի Հեղինակ

Կամբը. անոր անըասիւ վարքը դրուատելու համար՝ ներքողներ պիտի չհիսնիք: Կը քաւականանանք առ այժմ՝ քանի մը թուականներ եւ գրուածքներու անուններ յիշատակելով: Գուցէ թէ ապագային կարող ըլլանք լիակատար կենսագրութիւն մը ներկայացընել մեր քննքրողաց, երբ հանգուցեցնին բարեկամները հրատարակեն այն գործը՝ որ պիտի բովանդակէ Շմիդի ուսումնական կենաց պատմութիւնը, ի մշտընչեանսոր յիշատակ գիտնական ժողովրդապետին:

Հոս կը ներկայացընենք Շմիդի այն ինքնագիր հայերէն ստորագրութեամբ կենդանագիրքը, որուն մէջ լուսահոգին իսկապէս ճեղքը բռնած է հայերէն եզրեկը:

Մեծարգոյ Հայրն այս տխուր լուրն անմիջապէս իմացուց իմ հազարութեանս, եւ իրեւ մերձաւոր ծանօթ ու բարեկամ՝ հանգուցելոյն՝ հաճեցաւ ամենայն սիրով հաղորդել մեզի (ըստ մեր բաղձանաց) իւր գիտցածներն հանգ. Հայագէտին մասին: Մեծարգոյ Հօր գրութիւնը սա խօսքով կը վերջանար. «Շմիդ քնատրութեամբ շատ ազնիւ եւ խոնարհամիտ էր, իւր գիտին շատ օգտակար եղած եւ ամէնէն սիրուած էր: Ստուգիւ Շմիդ այն աստիճանի խոնարհամիտ էր որ նախօրօք իւր ծանօթներուն եւ բարեկամաց պատուիրած ու յանձնած էր թոյլ շտալ մահուընէն վերջը՝ վրան ներքողներ խօսելու կամ գրելու, ինչպէս կը գրէ մեզի Պրոֆ. Դր. Ս. Վեբեր: Անշուշտ այս ըլլալու է պատճառը՝ որ մենք հազիւ մէկ ու կէս տարի վերջն ի վիճակի կ'ըլլանք Շմիդի մահուան օրն ստուգելու կամ ճիշդ թուականն իմանալու. որովհետեւ երբ կրկին ու կրկին անգամ՝ հանգուցեալ Հայագէտին տեղապահ ծանօթ բարեկամներուն գրեցինք՝ կենսագրական տեղեկութիւններ ինդրելու նպատակաւ, մնացիւնք անպատասխանի. որով ստիպուեցանք դիմել ծանօթ Հայագէտ ուսուցիչ Վեբերի, որ մեր ինդրածները սիրայօժար պատրաստակամութեամբ հոգաց. — անհուն շնորհակալութիւն բարեացակամ Հայագէտիս:

Կը յարգենք հանգուցեալ Հայագէտին բարի

Յովհ. Միր. Եմիդ ծնած է 1843ին, Յունուար 31, ի Neuötting Բաւարիոյ՝ Passau թեմին մէջ: Եմիդի հայրն Յովսէփ՝ ատաղձագործ էր: Յովհ. Միր. Եմիդ՝ իրրեւ տիրացու Passau քաղքին եպիսկոպոսական կղերանոցին, իւր ուսումն կ'առնու նոյն քաղքին թագաւորական ուսումնարանին մէջ եւ ինն կ'աւարտէ իւր դասական ուսմունքը՝ մին յաջողութեամբ, 1861ին Օգոստոս 8: Գիմնազիոնի մէջ իսկ արդէն կը ձեռնարկէ երբայեցեղէնի եւ արաբերէնի ուսմանց, եւ այն մին եռանդով: Այս սեմական ուսմանց մէջ իրեն կ'առաջնորդէ Լիկէնի ուսուցչապետն Anzenberger: Արաքազեւ քահանայ մը (Մովսէս Makhat, Farsul-Zahle Bokaa թեմին ընդհ. տեղապահը) որ Ճամբորդութեան միջոցին՝ քաւական ատեն դադար առած էր ի Passau, կը քննէ երիտասարդ Եմիդի սորված արաբերէնն եւ կը վկայէ Եմիդին անսխալ կարողալուն ու քաջ հասկնալուն: Այս արաբերէն լեզուս գրուած վկայագիրը կը պահուի տակաւին Եմիդի անձնական պաշտօնական գրութեանց մէջ: — 1861 տարւոյն վերջերը կը սկսի Եմիդ աստուածաբանական ու փիլիսոփայական նախապատրաստողական ուսմանց զբաղիլ: 1862—64 Եմիդ կը գտնուի Մինխէնի Գէորգեան դըսական կղերանոցը, եւ այն քաղքին համալսարանը կը յաճախէ — աստուածաբանութիւնը սորվելու համար: Եմիդի ուսուցիչներն էին՝ Դանիէլ Haneberg (— յետոյ եպ. Speierի — ուսուցիչ Ներածութեան ի Հին Կտակարանս եւ մեկնութիւն նոցին, Հնախօսութեան, երբայեցեղէն եւ քաղեցական լեզուաց.) — Մարկուս Յովհ. Müller (արաք ու պարսիկ լեզուաց.) — Դոկտոր Silbernagl (ընդհանրապէս եկեղեցական՝ եւ միանգամայն արեւելեան եկեղեցական իրաւանց.) — Pichler (Ռուսական եկեղեցւոյ իրաւունքի.) — Reithmayr (Ներածութեան ի Նոր Կտակարանս եւ մեկնութիւն Նոր Կտակարանի.) — v. Stadelbauer (Տեսական աստուածաբանութեան.) — Döllinger (Գերմ. եկեղեցական պատմութեան եւ խորհրդագիտութեան — Symbolik.) — Friedrich (Հայրախօսութեան.) — Rietter (Բարոյական աստուածաբանութեան.) — 1864/65ին Եմիդ դարձեալ Passauի կղերանոցը կը վերադառնայ, ուր կ'ուսանի քարոզաւիտութիւն, կրօնի ուսուցչութիւն, ծիսագիտութիւն, մանկավարժութիւն եւն: 1865 Յունիս 27ին քահանայ կը ձեռնադրուի Հենրիկու Hofstätter եպիսկոպոսէն ի Passau. — Կարճ ժամանակամիջոց մը ժողովրդագիտութիւն ընելէն վերջը՝ Վիւրցբուրգի համալսարանը կը յաճախէ՝ արեւելեան լեզուները կատարեալ ու հիմնովին սորվելու վախճանաւ, եւ արաք ու երբայական լեզուներու մէջ քննութիւնն ալ կը կատարէ: Ջինքը՝ ձեռնադրող եպիսկոպոսը՝ որ Եմիդի վրայ թէ մին ազդեցութիւն եւ թէ մին համարում՝ ունի եղեր, ամենայն կերպով կ'օգնէ, որպէս զի Եմիդ կարենայ շարունակել իւր արեւելեան ուսմունքն եւ ի կատար ածել:

Եմիդ այլեւայլ տեղեր ժողովրդագիտի օգնական եղած է, եւ վերջապէս 1895ին Յունուար 19 ժողովրդագիտ Frohnstettenի, ուր մնաց մինչեւ մահը: Թէպէտ եւ Եմիդ իրրեւ հոգեւոր հայր՝ «հոգ հոգաց», ով շատ ծանրաբեռնեալ էր, այսու հանդերձ ջանացած է իւր այնչափ սիրած արեւելեան ուսմանց միջոց հաստատիմ՝ մաս: Դրած է այլեւայլ գրքեր եւ յօդուածներ, կատարած է շատ մը թարգմանութիւններ եւս: Անդամ էր Հայպիզի արեւելեան ուսմանց գիտնական ընկերութեան (Deutsche Morgenländische Gesellschaft): — Հոս կը դնենք Եմիդի միայն արեւելեան աշխատւորութիւնները. *Morgenländische Erzählungen für die Jugend aus dem Persischen des Saad'i* հրտ. Isabella Brauerի մանկական թերթերուն մէջ) 1864. — *Heilige*

Reden und Lehren des Johannes Mandakuni (Թարգմ. Նայերէնէ) Regensburg 1871.
 — *Reden und Lehren des hl. Gregor des Erleuchtens 1872.* — *Dormitio beati Joannis Apostoli (Թարգմ. Նայ.է): Passauer theol. prakt. Monatsschrift, 1898. էջ 153 - 158.* — *Des Wardapet Eznik von Kolb: Wieder die Sekten (Թարգմ. Նայերէնէ, ընդարձակ ներածութեամբ և ծանօթութիւններով) Wien 1900.* — *Die griechisch-melchitische-katholische Kirche des Orients (հրմ. վերոյիշեալ ամսագրերէն մէջ) 1899. էջ 611—622.* — *Die Regeneration Afrikas, անդ, 1901. էջ 100—103.* — *Die Nestorianer, անդ, 1902. էջ 443—48.* — *Das Grab Marias: Literar. Beilage der Augsburg. Postzeitung. 1899 (Յ).* — *Der Apostel Thaddäus und die hl. Jungfrau Sanducht: Zeitschrift für arm. Philologie It. 1903.*

Հին Նայերէնը կանխէն ստրկած է Շմիդ. բայց շէնք գիտեր թէ ինչ միջոցներով եւ ի՞նչ էր իւր ուսուցիչը: Ուսուցչա. Դր. Վեբլը շատ կը ցափ որ Շմիդի Նայերէնի ուսման եւ ուսումնասիրութեանց վրայ շատ քիչ բան կարող է նադրել: Իւր կարծեաց համեմատ՝ Շմիդ արդէն Միւնխէն սկզբնաւորած ըլլալու է Նայերէնի ուսումը: Մանդակունայն թարգմանութիւնը որ 1871ին կատարած է, կը ցուցնէ որ այս գործը Շմիդի գրական գործունէութեան կանխ ժամանակէ մը կը վերաբերի: Մանդակունայն յառաջարանին մէջ տեղիք կան որ մատնանիշ կ'ընեն թէ Շմիդ գործածած է Նայման, Ս. Սովալի Նայերէն մատենագրութեան պատմութիւնը, Լամէր և Զամէն:

Շմիդ Լաւերի դասընկերն էր, եւ քա՛նապ ըլլալն ետե՛ւ երկուքը միաբանած էին Նայ մատենագիրները գերմ. թարգմանել, Լամէր պատմականները, իսկ Շմիդ եկեղեցականները, եւ սկսած են հրատարակել երկերիւս գործ: Յետոյ Լամէր՝ որ նոյնպէս քա՛նապ էր, “անկաւ գնալ ի տեղի իւր..”, Շմիդ ալ դադրեցաւ Նայերէնի գրողէն: Ինք զինքը տուաւ արարելիս, զոր լաւ կը հասկընար, կը գրէր ու կը խօսէր ըստ բնականի: Պէշրովէն արարերէն լրագիրներ կը դրկաւէին իրեն եւ ինքը արեւելիք լրերն Բաւարիոյ գերմ. լրագիրներուն (գլխաւորաբար Augsburg. Postzeitungի) մէջ կը հրատարակէր, եւ նոյն իսկ Մեկլիսնեքու եկեղեցական հաստատութեանց կարօտութիւններուն վրայ գրելով՝ բնական դրամ՝ ժողոված դրկած է անոնց, որով Մեկլիսներուն պատրիարքը 1892ին, Ապրիլ 22, ինքնագիր վկայագրով զինքը Pateras (պսիւնքն Կեսարիա Փիլիպպեայ) Եթովպիոսիոսի պատուոյ կանոնիկոս անուանած եւ Passauի եպիսկոպոսն ալ նոյնը հաստատած է: Մեծարգոյ Հ. Գալէմբերեան կը պատմէ որ Շմիդ իւր Ժողովրդապետական սենեակին մէջ եւ Ժողովրդապետանոցի գլխաւոր դրան վրայ արաքական զարդանկարներ շինել եւ արտաբերելն գրով իմաստնայից խօսքիւր գրել տուած էր:

Երբ Մեծարգոյ Հ. Գալէմբերեան գրեր էր Շմիդի որ Եզնիկը թարգմանէ, շատ ուրախացեր էր, որ դարձեալ Նայերէնի պիտի գրադի, բայց պէտք է ըսել որ Եզնիկը հասկընարուն մէջ բնական տկար էր, եւ առանց Մեծարգոյ Հ. Ռասիայէլ Փարսնէ եւ Հ. Գրիգորիս Գալէմբերեան Վարդապետաց շատ անդիւրո գրելի՞ վերատին թարգմանութեան, խեղճ գործ մը յառաջ կու գար. եւ արդէն իսկ ինքը գիտէր որ Մանդակունայն ճտեղծուն թարգմանութիւնն ալ թերակատար էր, վասն զի Հ. Գալէմբերեանի կը գրէր որ Եզնիկէն ետեւ նոյնը “վերտին թարգմանենք միասին.», Բայց Հ. Գալէմբեր. ետ կեցուց զինքը՝ լաւագոյն ընագիր չըլլալուն, ինչպէս նաեւ Ագաթանգեղոսէն, զոր կ'ուզէր թարգմանել Եզնիկէն ետեւ: Այս միջոցին

ստրվեցաւ նաեւ աշխարհաբար եւ Հ. Գալէմբարեանին ուրախութեամբ կը գրէր թէ լաւ կը հասկնայ լրագիր, Տաշնանին՝ “Ազաթմանգեղոս”, “Մանր ուսումնասիրութիւններ”, “Հանդէս”, են. քայք կը ցաւէր որ եւրոպական լեզուաւ լաւ քերականութիւն մը չկայ գրաբարի եւ աշխարհաբարի: — 1900, 27 Փետր. կը գրէր Գալէմբարեան Մեծարգոյ չօր. „Ich möchte nun aber mit Esnik nicht mit meinem „armenischen Leben“ ein Ende machen, sondern würde gerne noch weiteres übernehmen...“. Վերջին ժամանակները նամակներուն մէջ հայերէն կտորներ ալ սիրով կը կցկցէ եղեր: Եմիդի վերջին գրութիւնը եղաւ Թաղէոսի առաքելին եւ Սանդիտոյ կուսին վկայաբանութեան գերմ. թարգմանութիւնը, Դր. Փիլիկի “Հանդէս Հայագիտութեան”, մէջ Ա. տարի 1903:

Անորոք մահը՝ որ վրայ հասաւ 1904 Յունուար 20, արդիւնաւի՞ր թայք դեռ օգտաւէտ գործերէն չխնջեալ կեանք մի փակեց: Աստուած հաւուցանէ անոր արժանաւորած վարձը, իսկ մնացեալս յարգենք անոր յիշատակն:

Ա Ճ Խ Ա Ր Հ Ա Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ԱՐԻՈՒՆԻ ՄԱՏԵՆԵՐԻՐ ԸՆԴՈՍՏՈՒՆԻ ՄԱՍԻՆ

(Հարսնականութիւն):

Տաւարի:

(Ն665.) Հայք այստեղ չեն բնակում, այլ միայն անցուգաւթ կ'անեն: Սուրբայ տ. Ամբ գրեց հետեւեալ թուղթը՝

“Թանու Նստուծոյ ամենաթաւաթի եւ ամենարարերի. ահաւորիկ այս պայմանները շնորհեց Սուրբայ տ. Ամբ՝ հաւատացելոց ամբարպետ Ամբ տ. խառտարի կառավարիչը՝ Հասրբարաղին, Հայոստանի բնակչոյ եւ Հայերին. Նստաբարեւեց ապահովութիւն նոցա կենաց, բնչից եւ կրօնի, որոնք վնասի կամ նախատանքի չպէտք է ենթարկուին: Հայոց եւ Դարբանդի թէ բնիկ եւ թէ եկեղծ օղորդի, նաեւ շրջակայ աղգարանաւորութեան հետ նստապայմանաւորեցաւ, որ նոցա օգնեն (մուսլիմներին) բոլոր պատերազմներում եւ հնազանդին միտ գամայն նարի՝ բոլոր ժամանակներին, իսկ եթէ նար չլինի՝ վաղի վճիռներին: Սորա փոխարեն ապաւ կը լինի գլխահարկից նստ, ով բնակչոց այս պայմաններին, բացի զինուորական ծառայութիւնից, որ կը փոխանակէ գլխահարկը: Ով գոհ լինի ստանալով եւ մնայ երկրում, նորա թերայ կը ծանոթանայ նոյն գլխահարկի, որ եւ Ատրպատականի օղորդի վերայ: Նոցա պարտաւոր են ուղեցոյց ծառայել (մուսլիմին) եւ նորան հիւրընկալել մի ամբողջ օր. եթէ զինուորական

ծառայութիւն անեն, ապաւ կը լինի այս պարտաւորութիւնից, իսկ եթէ թողնեն (ծառայութիւն), իրանց վերայ կ'առնեն այս ծանոթութիւնը: Վկայ են Բագրաւաշման տ. Ռարբայ, Սուրբան տ. Ռարբայ եւ Բուկէլը տ. Արգուլաշ. գրեց Մարգի տ. Մարբարին ր:

Ապա Սուրբայ ուղարկեց Բուկէլըին՝ Մուզան (موزان), Հարբի տ. Մալաւանդին՝ Տփլիս, Հուսէլայի տ. Արիգին՝ Արանց լեռները եւ Սարան տ. Ռարբային՝ մի այլ կողմ. սոցանից եւ ոչ մէկը չնաւաճեց իրեն նշանակած երկիրը, բացի Բուկէլըից, որ ցրէց՝ Մուզանի բնակչներին, որոնք վերագրանա իրենց բնակատեղիքը՝ գլխահարկ վճարելու պայմանով. նստ գրեց նոցա հետեւեալը՝

“Թանու Նստուծոյ ամենաթաւաթի եւ ամենարարութեան. ահաւորիկ այս պայմանները շնորհեց տ. Արգուլաշ Մուզանի՝ որ Վսլիտի լեռներում՝ բնակչոց. ապահովութիւն նոցա կենաց, բնչից, կրօնի եւ գաւառութեան այն պայմանով, որ ամեն մի շահահաս մի գլխահար կամ նորա արժէքը վճարէ. գուց պարտաւոր էք մուսլիմին ներքէ ձեր ժողովրդական խորհուրդը, նորան ուղեցոյց ծառայել եւ հիւրընկալել մի օր եւ մի գլխահար. իսկ գուց կը վայելէք ապահովութիւն, մինչեւ այս պայմանները կը կատարէք եւ հաւատարիմ կը մնաք, մնաք եւս մեր խօսքին կը մնանք հաստատ. Առաւած օգնական. բայց եթէ գուց այս պայմանները զրթէք եւ սր եւ նենգութիւն երեւան հանէք, այն ժամանակ չկայ ձեզ ապահովութիւն, բայց միայն եթէ մատնէք բոլոր անհաւատարիմներին, ապա թէ ոչ գուց նոցա համաժող կը ծանալէք: Վկայ են՝ Համանա տ. Գիբար, Ռուսարի տ. Զուհարի եւ Համանա տ. Զուհարայ. գրեցաւ 21 Թ. ր:

(2674 — 75.) Մուսլիմայի ժամանակ Հայոստանի բնակիչք պատարմեցան. Հարբի տ. Մա-

1 Դարբանդի (բարի) իշխանին:

2 Դաւապան, որ գաւառի իշխանութեամբ հանգերեւել էր. դատաւոր:

3 Եւ կը կարգաւ ذلك اجاب الى الجزء من

توضیح الجزء من اجاب الى ذلك

1 Ըստ այլ ձեռագրի “Եկա Մուզան”: